

Bir Bellek Ortamı Olarak *Wunderkammer* ve 'Zaman Adaları' Sergisi

Wunderkammer as Site of Memory and 'Islands of Time' Exhibition

Hatice Öktem Kılıçaslan (Sorumlu Yazar)
Yüksek Lisans Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi,
Güzel Sanatlar Enstitüsü, Fotoğraf Anasanat Dalı,
e-posta: haticeoktemkilicaslan@gmail.com,
ORCID: 0009-0009-0370-6846

Dilanur Yıldırım
Yüksek Lisans Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi,
Güzel Sanatlar Enstitüsü, Fotoğraf Anasanat Dalı,
e-posta: dilanuryildirim83@gmail.com,
ORCID: 0009-0006-9685-0852

Öktem Kılıçaslan, H. ve Yıldırım, D. (2024). Bir Bellek Ortamı Olarak *Wunderkammer* ve 'Zaman Adaları' Sergisi. *ArtDE Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1, (s.33-46).

Özet

İnsanlığın tarih boyunca anlama, sorgulama, unutma, hatırlama üzerine yaptığı çalışmalar, bellek kavramının oluşmasına ve incelenmesine neden olmuştur. Bellek kavramının kökeni, bellek tanrıçası Mnemosyne'den gelmektedir. Mnemosyne'nin kızları olarak dünyaya gelen 'Musa'lar ve beraberlerinde getirdikleri müzecilik kavramı, çeşitli bellek ortamlarının oluşmasını sağlamıştır. Bellekte yer alan imgeler, dün, bugün ve yarın arasında köprü görevi görmek; bu görevi gerçekleştirirken sanat öğelerinden de yararlanmaktadır. Sanat öğelerine ve bunları biriktirmeye ilgisiz kalamayan koleksiyonerler, biriktirme eylemini, wunderkammer (nadire kabini) şeklinde sunarak Rönesans döneminde bellek ortamı kavramının sanatsal bağlamdaki ilk örneklerini ortaya koymuşlardır. 'Zaman Adaları' sergisi de bu bağlamda gerçekleştirilen güncel bir wunderkammer çalışması olarak karşımıza çıkmaktadır. 'Zaman Adaları' sergisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü ile Güzel Sanatlar Fakültesi öğrencilerinin enstalasyonlarından oluşmaktadır. Sergide; metin, fotoğraf ve antika nesneler yer almaktadır. Genel olarak bakıldığında farklı disiplinlere ait kolektif bir sergi oluşturulmuştur. Bu makale, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü'nün yüksek lisans programı kapsamında Fotoğraf Anasanat Dalı'nda verilen, 2023-2024 Eğitim-öğretim yılı bahar döneminde yer alan 'Fotoğraf ve Bellek Araştırmaları' dersi kapsamında gerçekleştirilmiş olan 'Zaman Adaları' sergisini ele almaktadır. Yöntem olarak, literatür taraması yapılmış, ders kapsamında edinilen kuramsal bilgiler araştırılmış, tasnif edilip, düzenlenmiştir. Kütüphane ve dijital veri tabanları taramaları esnasında; bellek, bellek ortamları, wunderkammer kavramlarına odaklanılmıştır. 2024 yılı Mayıs ayında dersin bir çıktısı olarak gerçekleştirilen 'Zaman Adaları' sergisi, katılımcılara gerçek bir deneyim, gözlem ve inceleme imkanı sağlamıştır.

Anahtar Sözcükler: Wunderkammer, bellek ortamı, bellek, Mnemosyne, kolektif bellek, fotoğraf.

Abstract

Humanity's studies on the understanding, questioning, forgetting and remembering throughout history have led to the formation and examination of the concept of memory. The origin of the concept of memory comes from Mnemosyne, the goddess of memory. The 'Muse's, who were born as the daughters of Mnemosyne, and the concept of museology they brought with them, enabled the formation of various memory environments. The images in memory serve as a bridge between yesterday, today and tomorrow, and while performing this task, they also benefit from art elements. The collectors, who could not remain indifferent to the elements of art and the act of collecting them, presented the act of collecting in the form of a wunderkammer (cabinet of rarities), and in the Renaissance period, they put forward the first examples of the concept of memory environment in the artistic context. 'Islands of Time' exhibition consists of installations by students of Dokuz Eylül University Fine Arts Institute and Faculty of Fine Arts. The exhibition includes texts, photographs and antique objects. In general, a collective exhibition of different disciplines has been created. This article discusses the 'Islands of Time' exhibition, which was held within the scope of the 'Photography and Memory Research' course in the spring semester of the 2023-2024 academic year, given in the Department of Photography within the scope of the master's program of Dokuz Eylül University Fine Arts Institute. As literature review was conducted, and the intensive theoretical knowledge acquired within the course was researched, classified and organized. During the library and digital database searches, the focus was on the concepts of memory, memory environments, and wunderkammer. The 'Islands of Time' exhibition, which was held as an outcome of the course in May 2024, provided participants with a real experience, observation, and examination opportunity.

Keywords: Wunderkammer, site of memory, memory, Mnemosyne, collective memory, photography.

Giriş

Bellek, günlük konuşma dilinde, geçmişi hatırlama aracı olarak kullanılmasının yanı sıra, Klasik Yunan mitolojisinden günümüze kadar pek çok disiplinde ilham verici ve merak uyandırıcı bir kavram olmuştur. Ancak akademik bir disiplin haline gelmesi, 'memory studies' (bellek araştırmaları) kavramının ortaya çıkışıyla mümkün olmuştur. Bu disiplinin kurucuları Henry L. Roediger ve James V. Wertsch'dir. Roediger ve Wertsch'in birlikte yazdığı, *Creating a New Discipline of Memory Studies* (Bellek Araştırmaları Adlı Yeni Bir Disiplin Yaratmak) adlı makalede, bellek araştırmaları disiplinlerarası bir alan olarak tanımlanmıştır: "Multidisipliner bellek çalışmaları alanı, antropoloji, eğitim, edebiyat, tarih, felsefe, psikoloji ve sosyoloji dahil (ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere) birçok alandan entelektüel kolları birleştirir." (Roediger ve Wertsch, 2008, s.1).

Bellekte yer alan imgeleri tanımlayan *bellek kayıtları* ifadesi, hatırlama-unutma mekanizması bağlamında bakıldığında somut veya metaforik olabilmektedir. Uzun yıllar boyunca yapılan titiz araştırmalar sonucunda pek çok farklı bellek türü olduğu tespit edilmiştir. "Tulving'in 256 terimden oluşan listesi, hafıza çalışmalarına uygulanabilir görünen bir sayı sunmaktadır." (Roediger ve Wertsch, 2008, s.9). Tespit edilen 250'den fazla bellek türü arasında; kültürel, kolektif, iletişimsel bellek türleri daha fazla öne çıkmaktadır. Kitaplar, müzeler, bayraklar, milli marşlar, binalar, fotoğraflar, filmler vb. şeklinde örneklendirilebilecek bellek ortamları, bellek kayıtlarını muhafaza eden güçlü temsillerdir (Nora, 2022).

Almanca bir terim olan *Wunderkammer*, İngilizce'de 'cabinet of curiosities', Türkçe'de ise 'meraklar kabini' veya 'nadideler kabini' şeklinde tanımlanmaktadır. Bu makalede konunun orijinal kültürel kökenlerine sadık kalınarak 'wunderkammer'ın kullanımı uygun görülmüştür.

Bellek ortamları, varlığımızın ilham kaynağıdır. Bu bağlamda *wunderkammer*ler de bellek ortamı fenomenini tartışabileceğimiz uygulamalardan biridir. *Wunderkammer* enstalasyonları, Rönesans ve barok sanat akımlarında revaçta olan dışavurumcu uygulamalardandır. Bu enstalasyonlar, koleksiyonerlerin ilgi alanlarını ve statülerini yansıtan nadir, sıra dışı ve genellikle egzotik nesneleri taksonomik bir şekilde sergiledikleri kişisel müzeler olarak hizmet vermiştir. *Wunderkammer*ler; bilimsel bir yanı olması sebebiyle, kişiyi Rönesanstan Aydınlamaya taşıırken, aynı zamanda hem fantastik, sübjektif bir koleksiyonerlik hem de rasyonalist bir taksonomi düşüncesidir. Biriktirme eylemi ve sergileme arzusunun sonucunda ortaya çıkan *wunderkammer*lerin boyutu da koleksiyonerin gücüne, iktidarına bağlı olarak kutu, dolap, odalar veya galeriler şeklinde olabilmektedir. Genel olarak *wunderkammer*ler, sanat, bilim, toplumsal yorumun birleşimini ve insanlığın sıra dışı olana hayranlığının yansımasını temsil eder. *Wunderkammer*ler, Marcel Duchamp, Joseph Cornell gibi avangard ve sürrealist sanatçılara da ilham vermiştir. Günümüzde pek çok sanat dalında ve pedagojide başvurulan bir uygulamadır.

Bu makalenin ve buna bağlı olarak 'Zaman Adaları' sergisinin ortaya çıkışı, bir öğrenme, araştırma ve inceleme sürecinde gerçekleşmiştir. Söz konusu çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü'nün Fotoğraf Anasanat Dalı'na bağlı yüksek lisans programının 2023-2024 eğitim yılı bahar döneminde yer alan 'Fotoğraf ve Bellek Araştırmaları' dersi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Makale, ayrıca, Güzel Sanatlar Fakültesi, Fotoğraf Bölümü'nde, 2023-2024 eğitim yılı bahar döneminde yer alan 'Fotoğraf ve Küratörlük Uygulamaları' dersi öğrencileri ile birlikte gerçekleştirilen 'Zaman Adaları' sergisini de içermektedir. Makalede, sergide yer alan, Dilanur Yıldırım'a ait 'Aion Wunderkammeri' ile Hatice Öktem Kılıçaslan'a ait 'Nora Wunderkammeri'ne ayrıca değinilmiştir. Yöntem olarak, literatür taraması yapılmış, ders kapsamında edinilen kuramsal bilgiler araştırılmış, tasnif edilip, düzenlenmiştir. Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi kütüphanesi ve dijital veri tabanları taramaları esnasında; bellek, bellek ortamları, bellek türleri, *wunderkammer* kavramı, tarihçesi, özellikleri, çağdaş uygulamaları ile ilgili veri tabanı araştırmaları yapılmıştır. 2024 yılı Mayıs ayında Türkan Saylan Kültür Merkezi'nde dersin bir çıktısı olarak gerçekleştirilen 'Zaman Adaları' sergisi ise bu makalenin konusu kapsamı bağlamında izleyicilere gerçek bir deneyim, gözlem ve inceleme imkanı sağlamıştır.

1. Bellek ve Mitoloji

Bellek; deneyimleri, öğrenilen bilgileri, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak depolandığı ve geri çağırılabilirdiği bir sistem olarak tanımlanmakla birlikte, kelimenin kökeni Klasik Yunan mitolojisinde yer alan bellek tanrıçası Mnemosyne'den gelmektedir. Gaia ve Uranüs'ün kızı olan Mnemosyne'nin, Zeus ile aşkıdan dokuz kızı olur. Kızların her biri bir kavramı temsil eden feminist figürlerdir ve ilham perileri (musalar) olarak anılmaktadır. Kleio tarihi, Euterpe müziği, Thalia komediyi, Melpomene tragedyayı,

Terpsikhane dansı, Erato lirik şiirleri, Polymnia kutsal şiirleri, Urania astronomiyi, Kalliope epik şiirleri temsil etmektedir (Atay, 2024) (Görsel 1).

Görsel 1. Baldassare Peruzzi, Dance of Apollo and the Muses, 1481, Londra

Dağlarda, görkemli oluşumlarda yaşayan Musalar; olanı, olmuşu ve olacağı dile getirir. Marifetleri temsil eder, devreder, ilham verir. Bellek kayıtlarının nerede yer aldığını gösterir. Hesiodos, şairliğinin kaynağını Musalar olarak gösterdiği şiirine, onları överek başlamıştır: "... Helikon Musalarını övmekle başlayalım, Ulu ve kutsal Helikon Dağı'nın konuklarını, Narin ayaklarıyla oynar durur onlar, Suları menekşe rengi kayığının başında..." (Hesiodos, 2022, s.3,5). Bu şiirin de yer aldığı *Theogonia* isimli kitap, M.Ö. 7. yüzyılda yazılan değerli bir edebi metin olmanın yanı sıra konuları günceldir ve bellek araştırmaları ile ilgili ilk eser ve temel kitaplardan biridir. Konuyla ilgili bir diğer metin de Platon'un *Devlet* adlı kitabıdır. Kitapta; "... Bazı ruhlar ölçüyü kaçırıp fazla içermiş, içer içmez de her şeyi unutmuş (Platon, 2022, 621.C)" cümlesi ile Lethe ırmağının suyundan fazla içenlerin kendilerini unuttuğu ifade edilmektedir.

Bilindiği üzere Platon'dan günümüze bellek üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda yakın geçmişte 'Memory Studies' (Bellek Araştırmaları) kavramı ortaya çıkmıştır. Kavram, 1998 yılında Washington Üniversitesi'nde, belleğin geçmişi hatırlama aracı olarak kullanımını inceleyen akademik bir disiplin olarak kabul görmüştür. Bu disiplinin kurucuları Henry L. Roediger ve James V. Wertsch'e göre (2008, s.1), bellek araştırmaları pek çok disiplini barındırır, bu nedenle disiplinlerarasılık söz konusudur. Makalede nörobiyoloji, mimari, hukuk, sosyoloji, işletmecilik, siyaset, edebiyat, tarih, felsefe, psikoloji dahil birçok disiplinin yer aldığı bir disiplinlerarasılık söz konusudur. Bu bağlamda Nörobiyoloji, belleğe yönelik nörobilimsel yaklaşımları içermektedir. Bellekte yer alan bilgilerin hatırlanması ya da unutulması beyin fonksiyonlarının sağlıklı çalışmasını etkileyebilecek hastalıklar ve fiziksel beyin hasarı gibi etmenlerle ilintili olabilmektedir. Bu etmenleri yaşamış sıradan insanlar; aile ilişkilerinde, yöneticiler ise tarihin akışında belirleyici olmuşlardır. Makalede bu husus şu şekilde yer almaktadır: "Beyin hasarından kaynaklanan hafıza ve biliş bozuklukları, krallar veya diğer yöneticiler, hafıza kusurları veya düşünce bozuklukları yaşadıklarında tarihi olayları şekillendirmiş olabilir. Bu tür tarihsel vakaların analizi, mevcut sinirbilim bilgisine dayanmalıdır." (Roediger ve Wertsch, 2008, s.7)

Söz konusu disiplinlerarasılığın diğer bir bileşeni olan mimari, tarihin belli noktalarını bilinçli olarak hatırlamak/hatırlatmak ya da reddetmek/görmezden gelmek ile ilgilidir. Bu perspektiften baktığımızda mimari; içinde yaşadığımız ortamları, müzeler ve kütüphanelerin yanı sıra anıtlar ve heykellerin inşa edilmesine yönelik çalışmaları da içerir. Bu çalışmalarda tasarımla *zeitgeist* (zamanın ruhu) arasında ilgi olması beklenir.

Sosyoloji, bilindiği üzere 19. yüzyılda ortaya çıkmış modern bir bilim dalıdır. Nicel yöntemlerle bir toplumun yaşamını, değişimlerini incelemeye çalışan sosyoloji, aynı zamanda yerel, küresel, bireysel, kolektif olarak hatırlamak, unutmak, ritüeller, gelenekler üzerine araştırmalar yapmaktadır. Bu araştırmalar göstermektedir ki toplumlar kısmen ya da tamamen değişebilir. Hatta bu sosyolojik araştırmaların 21. yüzyılda toplum mühendisliği konusunda da etkili olduğu söylenebilir. Çünkü toplum mühendisliği bağlamında, objektif tarih bilimi ile sübjektif belleğin kesişimleri meydana gelmektedir.

1.1. Bellek Kayıtları

Bellek kaydı kavramı, nörobiyolojik bir ifade olmanın yanı sıra somut saptama işlemleri olarak da kullanılmaktadır. Her insanın bellek kaydı vardır. Bu *mnemonik* bir mekanizmadır. Bunun yanı sıra yazılar, sesli-görsel kayıtlar, fotografik kayıtlar, hafıza kartları, negatif filmler, analog-dijital kayıtlar bu kapsamda yer alan örneklerdendir. Kayıtlar doğal olarak oluşabilir, yeniden inşa edilebilir, kendine mal edilebilir. Bellek kaydının hatırla/hatırlanma ve unutma/unutulma üzerindeki etkisi bağlamında bakıldığında, sanat eserleri de sanatçıya ait ve onu temsil eden bellek kayıtlarıdır. Sanatçısının Kronos'a karşı mücadelesine yardımcı olur. Hayati öneme sahip *erlebnis* (sanatsal tecrübe) sayesinde sanatçısını *oblivion* (maddi manevi unutuluştan) kurtarır. Özetle bellek kayıtları varsa *immortality* (ölümsüzlük) söz konusudur. Sanatçılar için ölümsüzlük kaynağı da sanat eseridir denebilir. Burada bahsi geçen hatırlanmak-unutulmak kavramları hem somut hem de metaforik olabilir.

Paul Connerton'ın (2008, s.1-59) 'Seven types of forgetting' (Unutmanın yedi tipi) makalesi, bellek araştırmalarında hatırlama ve unutmak arasındaki diyalektik ilişkiyi kategorize etmektedir. Bu metinde, unutma, tarihsel ve politik bir bakışa sahip yedi ana başlıkta incelenmiştir. Bu başlıklar sırasıyla şöyledir: *Repressive erasure* (baskıcı silme): Totaliter rejimlerde otorite tarafından uygulanır, çevreyle etkileşim içindedir. *Prescriptive forgetting* (önceden tanımlanmış unutma): Uzun savaş ve çatışmalardan sonra ilgili toplumların çıkarına olacak şekilde karşılıklı zararları affetme ve unutma emirlerini içermektedir. *Forgetting that is constitutive in the formation of a new identity* (formasyonu sağlayan unutma ile yeni bir kimlik oluşturmak): Kimliğin değişim ve dönüşümüne ilişkindir, belirli şeyleri saklayamamanın beraberinde getirdiği kayıptan çok mevcut kimliğinin ve devam eden amaçların yönetiminde uygulanabilir, mevcut kimliğe eklemelerle yeni bir kimlik kazandırılmaktadır. *Structural amnesia* (yapısal amnezya): Bir kişinin yok oluşu ile bilgilerinin, deneyimlerinin unutulması ile ilgilidir. *Forgetting as annulment* (iptal olarak unutma): Yapısal amnezyanın aksine bilgi fazlalığından kaynaklanan bir unutma biçimidir. *Forgetting as planned obsolescence* (planlı eskitme olarak unutma): Tüketim toplumunu geliştirmek için yapılan manevralardır. *Forgetting as humiliated silence* (aşağılanmış bir sessizlikle unutma); Mağdur toplumlarda yaygın bir davranıştır. Görülen eziyetlerin yok sayılması olarak kendini gösterir (Connerton, 2008, s.1-59).

1.2. Bellek Türleri

Bellek türleri sayısız çeşitlilikte olup, her geçen zamanla birlikte yeni gereksinimler ve tanımlar çerçevesinde yenileri eklenmektedir. Ancak kolektif bellek, kültürel bellek ve iletişimsel bellek kavramları bu bağlamda en yaygın kullanım alanına sahip bellek çeşitleri olmanın yanı sıra uzun süreli, kısa süreli, sahte, istem dışı, istem içi bellek türleri de bulunmaktadır.

1.2.1. Kolektif Bellek

Sosyolojinin kurucusu Durkheim'dan ve öğretmeni Bergson'dan etkilenen sosyolog yazar ve filozof Maurice Halbwachs (1877-1945); metropoller, ortak kültürel öğeleri, ritüelleri incelemiştir. 1925'te yazdığı *Les Cadres Sociaux de la Mémoire* (Belleğin Sosyal Çerçevesi) (Halbwachs, 1925) adlı kitabında kolektif bellek kavramını ilk kez tanımlamıştır. Buchenwald toplama kampında hayatını yitiren Halbwachs'ın ardında bıraktığı el yazmalarından derlenen kitaba göre *kolektif bellek*, toplumsal ve varoluşsal; zaman ve mekanla kısıtlanamaz. Kolektif belleğin canlı kalması için yenilenmesi, tekrarlanması gerekir. Bireyler ve gruplar tarafından kolektif olarak inşa edilir. Bu kolektif varoluş, kolektif oluşum içinde yer alan birey ve topluluk arasındaki karşılıklı akış sayesinde gerçekleşmektedir. Varoluş hem birey hem topluluk ruhunu yansıtır. İdeal bir topluluğun var olması için eşitlik, kardeşlik dostluk üzerine inisiyatif ve ortak plan çerçevesinde hareket edilmesi beklenir (Halbwachs, 1925).

Bellek, bireysel ve toplumsal olarak ayrı ayrı incelenebilir. Connerton (2014) bireysel belleği, kişilerin yaşam boyunca edindikleri deneyimlerini anımsama ve o deneyimlere gönderme yapma olarak tanımlamaktadır. Bireysel bellekte geçmişin hangi yönünü ya da hangi anını anımsamak istersek onunla şimdiyi kurarız. Günlük yaşamdaki deneyim ve gelecek hakkındaki düşüncelerimizin hepsinin geçmişle bir bağlantısı bulunmaktadır. Bireysel bellekte hatıralar, bireyin kişiliği ya da özel hayatı çerçevesinde yer almakta ve diğerleriyle ortak olan hatıralarında onlardan ayrıldığı kadar onu ilgilendiren yönleriyle birey tarafından değerlendirilmektedir (Halbwachs, 2018, s.45-54). Toplumsal bellekte ise algılar ne kadar kişisel olursa olsun, anılar, toplumda meydana gelen olaylar çerçevesinde hatırlanmaktadır. Birey toplumsal alanda yaşadığı deneyimlerinden yola çıkarak bireysel belleğini oluşturmaktadır. "...Toplumsal deneyimlerimiz kamusal alanda meydana geldiği için toplumsal bellek de bu alanlarda oluşur. Bu

nedenle kamusal alanlar geçmiş, şimdi ve gelecek arasında kurulacak bir ilişki için oldukça önemli noktalar.” (Yıldız, 2019, s.92).

Halbwachs’a göre (2018, s.45-54), kişinin ya da öznenin belleği ancak toplumsal bir yapının içerisinde oluşur; bireyin yalnız başına bir bellek oluşturması mümkün değildir. Halbwachs (2018, s.45-54), bu belleği kolektif bellek olarak tanımlayarak bellek çalışmalarının sosyolojik yönünü açığa çıkarmıştır.

Susan Sontag ise, belleğin kolektif olduğu fikrini kabul etmemekte aksine belleğin bireysel olduğunu iddia etmektedir; Sontag’a göre (2011) Kolektif hafıza denen şey, hatırlatıcı değil, koşullandırıcı bir olgudur.

Richard Dawkins’in (2023, s.307-327) *Gen Bencildir* kitabında ortaya attığı *meme* terimi, bir gene benzer şekilde bireyin zihninde barınan kültür birimidir. Burada bahsi geçen *memetik* kavramını da kültürel genetik olarak düşünebiliriz. Richard Dawkins’in memeleri, sosyal medyada viral olan memeler, kolektif bellekteki hatıralarla örtüşür. Kültürel kodların ortak memeleri haline gelir. Biyolojik özelliklerin DNA aracılığıyla aktarılmasına benzer bir şekilde kültürel kodlar memeler sayesinde sonraki nesillere aktarılır. Böylece bireysel belleğin kolektif belleğe dönüşmesine katkı sağlar.

1.2.2. Kültürel Bellek

Belleğin ‘kültürel kimlik’ olarak 20. yüzyılın sonlarına doğru ele alınmaya başlanmasıyla, bellek kavramı ‘kültürel bellek’ olarak Jan Assmann tarafından literatüre kazandırılmıştır. Uluslararası üne sahip Mısırolog Assmann, *Kültürel Bellek* kitabında da toplumların belleğini ve kendi geçmişlerini hatırlama biçimlerini kimlik sorunlarıyla birlikte ele almaktadır. Kültürel bellek toplumu ve bireyleri kapsar (Atay, 2024).

Connerton (2014), belleğin kültür bakışı bağlamında bu kadar çok çalışılmasının, çağdaşlığın unutkanlık sorunundan dolayı ortaya çıktığını savunmaktadır: Modernleşme ve küreselleşme ile birlikte gelenek unutulmaktadır. Bu, geleneğin unutulup kaybolmasını önlemek adına yeni bir hatırlama anlayışına dayanan kültürel bellek kavramının ortaya çıkışını zorunlu kıldı. Kolektif ve bireysel bellek biçimleri geleneğin aktarılmasını sağlayacak araçlardan yoksundur. Yeni hatırlama biçimi olarak kültürel bellek bireysel ve kolektif belleklerden farklı olarak geleneğin sürdürülmesine ve aktarılmasına olanak sağlamaktadır. Böylece, hatırlamanın ele alınma biçimine göre, belleğin gelenek oluşturucu ve aktarıcı yapının nasıl kültürel olarak inşa edildiğine kapı aralamaktadır.

James V. Wertsch’in Pascal Boyer ile birlikte editörlüğünü yaptığı *Zihinde ve Kültürde Bellek* kitabı (Wertsch ve Boyer, 2021); kimlik, ortak kültürel normlar ve tarih bilincinin oluşmasında bellek süreçlerine yer vermektedir. Kültürel belleğin kimliğin somutlaşması, yeniden yapılandırma, formasyon, organizasyon, gereklilik ve düşünümSELLİK gibi özellikleri bulunmaktadır. Birey belleğini toplumdaki diğer kişilerle iletişim kurarak biçimlendirir. Bu kişiler gruplar halinde de olabilmektedir. Birey ortak geçmişe sahip bir ya da birden fazla gruba ait ve etkileşim halindedir. Bu nedenle pek çok imge ve anı edinir. Bu edinimler zamanla kaybolabilir. Ancak metinler, heykeller, gelenekler gibi bellek ortamları varlığını sürdürmeye devam eder. Bellek kayıtları, bellek taşıyıcıları bünyesinde ve aracılığıyla saptanmıştır. Aslında bunlar zaman adaları olarak da tanımlanabilir. Koşullara, beğeniye, inisiyatife göre bireyler; bellek taşıyıcıları dolayısıyla bunları saptandığı kültürel belleğe ulaşabilirler (Atay, 2024).

1.2.3. İletişimsel (Komünikatif) Bellek

İletişimsel bellek tanımı Aleida Assmann’a aittir. Bireysel bellek ve kolektif bellek arasındaki etkileşimde rol alır. Kolektif belleğin, tarihsel, bireysel, kültürel, otobiyografik belleklerle çatışması iletişimsel bellekte cereyan eder. Jan Assmann (2022), iletişimsel belleği gündelik bellek olarak tanımlamaktadır.

1.3. Bellek Ortamları/Taşıyıcıları

Bellek ortamları (Lieu de Mémoire) kavramını ilk olarak tanımlayan tarihçi Pierre Nora olmuştur: “Nora, bu ifadeyi, 1978 yılında *La Nouvelle Histoire Ansiklopedisi*’nin Mémoire Collective (Kolektif Hafıza) maddesinde tanımlamış ardından editörlüğünü de yaptığı 1984-1992 yılları arasında yayımlanan üç bölümlük *Les Lieux de mémoire* (Hafıza Mekanı) başlıklı kitap projesinde konuyu geliştirmiştir.” (Atay, 2023, s.148). Kitaplar, kütüphaneler, arşivler, müzeler, metinler, filmler, dini ritüeller, anma törenleri bellek ortamları olarak bellek kayıtlarını muhafaza ederler. Ve üretildiği zamanı ve mekânın panoramasını temsil ettiği için çok önemli bir temsil gücü vardır.

2. Wunderkammer

Wunderkammer, bir sergileme yöntemidir. Tanımı ilk defa kullananlar, 1500'lerin ortasında, dönemin soylu ailelerinden Zimmerler ile ilgili yazan Johannes Müller ve Count Froben Christoph ile onlarla yakın dönemde Bavaria Dükü'ne ait seçkide danışmanlık yapan Samuel Van Quiccheberg olmuştur. Quiccheberg; edindiği deneyimlerden yararlanarak toplayıcılık, sergileme ve koleksiyonerlik üzerine hazırladığı öğretici kitapta 'wunderkammer' kelimesine yer vermiştir. Bugünün müzecilik anlayışına yön veren, sahibinin zekasının, güç, servet ve zevkinin de sembolü olan *wunderkammer*, Quiccheberg'e göre kendi içerisinde çeşitli bölümlerden oluşmaktadır: *artificialia*, *naturalia*, *scientifica*, *exotica*, *mirabilia*. *Artificialia* bölümü; el yapımı ilk çağ ürünleriyle sanat eserlerini barındırmaktadır. *Naturalia* bölümü; bitkiler, hayvanlar ve doğadan gelen şeyleri kapsar. *Scientifica* bölümü; bilimsel materyalleri, *Exotica* bölümü; uzak ülkelerden getirilenleri ve son bölüm olan *Mirabilia* ise mistik-metafizik şeyleri çağrıştıran nesneleri içermektedir (Gotthardt, A, 2019).

Ferrante Imperato tarafından yapılmış olan 'cabinet of curiosities' (merak dolabı/nadire kabini) gravürü, *Dell'istoria Naturale* adıyla ilk kez bir katalogda yer almıştır (Görsel 2). "Kitaptaki Ferrante koleksiyonu dondurulmuş balıklar, deniz kabukları ve farklı deniz canlılarının asılı durduğu bir tavan üzerinde sergilenir ... Kabinenin en görkemli parçası dondurulmuş bir timsahtır ve diğeriyle aynı tavanda, asılı bir hâlde bulunur." (Gotthardt, A, 2019).

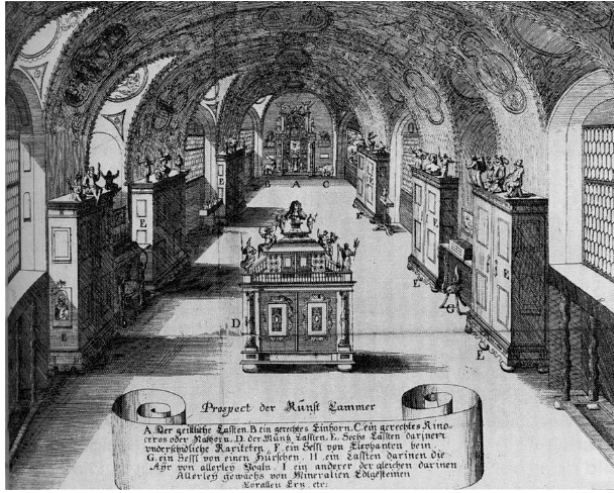

Görsel 2. Ferrante Imperato, *Dell'istoria Naturale* (Naples 1599)

Heykeller, hayvan iskeletleri, doldurulmuş canlılar, kitaplar, paralar, kuru bitkiler ve farklı daha pek çok nesne yer alan bu sergileme, özellikle Rönesans döneminde oldukça popüler olmuştur. Koleksiyoner aristokrat ve sonrasında burjuva kesimde, coğrafi keşiflerin artışı ile bu nadide parçalara ulaşma isteği giderek artmıştır. Bir kutu, dolap ya da oda gibi çeşitli boyutlarda olabilen wunderkammerler koleksiyonerlerin topladıkları çeşitli objeleri sergileyerek meydana getirdikleri bir biriktirme sanatı eseridir. Birçok koleksiyoner bu sergilemeyi, zenginliğini ve statüsünü ziyaret edenlere göstermek için oluşturmuştur. Taksonomik ve sistematiktir. İçeriği zamanla, spontan ve emprovize bir şekilde oluşan *wunderkammer*ler, bellek ortamı olması sebebi ile de bellek artefaktı (belleğe dair, insan eliyle yapılmış eser) olarak kabul edilmektedir. Günümüzde wunderkammerler, gerek biriktirme sanatı bağlamında, gerek çağdaş sanatta, hatta sürrealist ve avangard sanatta güncel öneme sahip yaratıcı bir strateji ve ilham kaynağıdır.

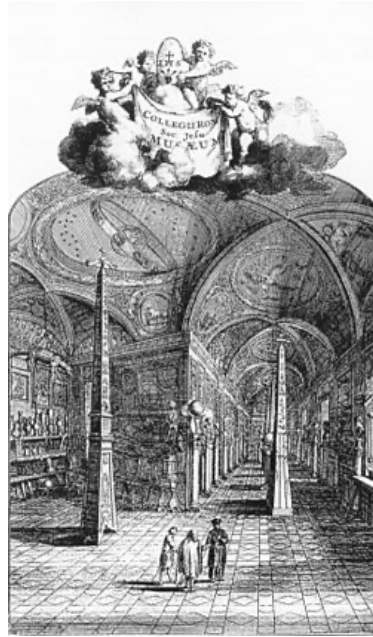
2.1. Wunderkammer Örnekleri

Kutsal Roma İmparatoru II. Rudolph'a ait *Kunstammer* isimli çalışma, içerdiği egzotik hayvanlar ve botanik bahçeleri ile Avrupa'nın en kapsamlı, en etkileyici 'merak dolabı' olarak anılmaktadır (Görsel 3). Öncü bir çalışma olan koleksiyon, 1648 yılında İsveçliler tarafından yağmalanana kadar Prag Kale'sinde sergilenmiştir (Friehe, 2023).

Görsel 3. II. Rudolph, Kunstkammer, 16. yüzyıl, Prag.

Kircherian Müzesi, 1651 yılında Athanasius Kircher tarafından Roma Koleji'nde kurulan, antikalar, eserlerden oluşan bir kamu koleksiyonu ve ilk *wunderkammer* örneklerindedir (Kirchner, 2023) (Görsel 4).

Görsel 4. Athanasius Kircher, Kircherian Müzesi, 1679, Roma.

Görsel 5. Aby Warburg, L'Atlas Mnémosyne, 1924-1929, Almanya.

20. yüzyılda sanat tarihini kurgulayanlardan ve modern ikonografinin kurucularından olan Aby Warburg hayatını Mnemosyne'ye adanmıştır. 1924-1929 yılları arasında Mnemosyne Atlası isimli çalışması bir *wunderkammer* örneği gibi düşünülebilir (Atay, 2024). "... Elyazmalarından ucuz baskılara, iskambil kâğıtlarından pullara, astroloji haritalarından takvimlere, ilanlardan gazete kupürlerine, dokuma parçalarına varana kadar türlü malzemeyi içerir. Böylece Warburg, sonsuz sayıda ilişkinin hayal edilebileceği bir evren kurar. 16. yüzyılın nadire kabinelerini hatırlatan bir kültürel hafıza inşa eder." (Kızıl, 2020a). "Antik dünyanın Rönesans ve Çağdaş dönem üzerindeki etkilerinin resimsel bir temsilini sağlamak için tasarlanır. ... sanat tarihi, felsefe, antropoloji arasındaki sınırları aşar; medya ve görsel çalışmaların modern disiplinleri için temel oluşturur. ... ilham verir ve alternatif güzergâhlar sağlar." (Kızıl, 2020b).

Wunderkammer zaman içinde gelişimini sürdürmüş ve ilham vermeye devam etmiştir. Bu bağlamda; sürrealist eserler meydana getiren ABD'li montaj sanatçısı Joseph Cornell öne çıkmaktadır. En belirgin eserleri, zarif ama esrarengiz kompozisyonlar halinde düzenlenmiş nesneler ve kolaj parçaları içeren, 'Kutular'dır (Görsel 6). Görsel bir şiir yazmıştır. Tekrarlanan motifler arasında astronomi, müzik, kuşlar, kelebekler, pullar, oyuncaklar, bilyeler, deniz kabukları, göz alıcı fotoğraflar ve seyahat hediyelikleri yer almaktadır (Güngör, 2012).

Görsel 6. Joseph Cornell, Kutular, 1940-1942, Solomon Adaları.

Marcel Duchamp'a ait avangard bir çalışma olan *Boîte-en-valise* (Valizdeki Kutu), sanatçının röprodüksiyonlarını da içeren mini sanat galerileri şeklidir (Görsel 7). Duchamp, bu bavullardan 1935-40 yılları arasında 20 adet yapmış her birine de birer orijinal eserini eklemiştir. Valizler, MoMA gibi bazı müzelerde ve dünyaca ünlü koleksiyonlarda yer almaktadır. (Börekçi, 2020)

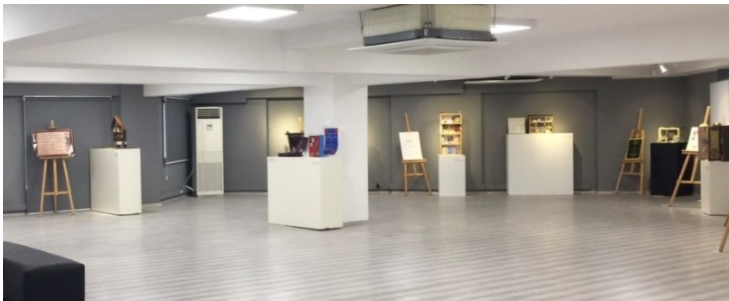
Görsel 7. Marcel Duchamp, Boite en valise, 1941, New York.

II. Rudolph'tan itibaren sergilenen tüm wunderkammerler, gelecekte oluşturulacak kişisel ve kamusal koleksiyonların nasıl olması gerektiğine dair dönemin ipuçlarını da barındırmaktadır.

3. 'Zaman Adaları' Sergisi

'Zaman adaları' sergisi, kolektif bir bellek araştırmasının sonucu olarak inşa edilmiştir. Sergi ismi, ünlü kültürel bellek kuramcısı Jan Assmann'ın bellek figürleri olarak adlandırdığı 'Zaman Adaları' metaforundan gelmektedir. Sergi fikri, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde, Prof. Dr. Simber Atay tarafından verilen fotoğraf ve bellek araştırmaları dersi içerisinde kolektif bir bilgi akışı sürecinde diyaloglarla oluşmuştur. Wunderkammer enstelasyonları yaratma fikri geliştirilerek, nesne ve obje biriktirme sürecine girilmiştir.

17 Mayıs 2024 tarihinde Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı etkinlikleri kapsamında İzmir Konak Belediyesi Türkan Saylan Kültür Merkezi Sanat Galerisi'nde açılışı gerçekleşen "Zaman Adaları" sergisi, bellek, tarih, edebiyat ve estetik açıdan zengin olup, aynı zamanda disiplinlerarası bir yapı sunmaktadır. Sergide, beş lisans, beş yüksek lisans öğrencisinin ve Simber Atay'ın kişisel birikimlerinden oluşan 11 adet enstelasyon'u mevcuttur. Enstelasyonlar wunderkammerler şeklinde biçimlenmiştir. Ek olarak, belleğe ilişkin kaynak kitaplar içerisinde, rastlantısal, belleğe dayalı cümle seçimleri yapılarak metinlere dönüştürülmüş ve wunderkammerler yanında sergilenmiştir. Böylelikle her bir katılımcının iki adet sergi çıktısı olmuş ve galeri içerisinde kendi belirledikleri alanlara eserlerini konumlandırmışlardır. Eser sahipleri kendileri ile özdeşleştirdikleri çalışmalarında bireysel estetik vizyonları üzerinden tasarımlar ortaya koyarken kolektif bir varoluş da sağlamışlardır.

Görsel 8. Dilanur Yıldırım, Zaman Adaları Sergisi genel görünüm, 2024, İzmir.

Sergi duyurusu için iki adet afiş tasarlanmıştır. Sergi için vintage görünüme sahip bir afiş tasarımının yanı sıra, daha modern çizgilere sahip ikinci bir afiş tasarımının da yapılması izleyiciyi zamanda yolculuğa çıkarmaktadır.

Görsel 9. Ece Betül Demirkıran, 1. Afiş, 2024 **Görsel 10.** Mavisu Demirağ, 2. Afiş, 2024.

3.1. Sergideki Katılımcılar ve Eserler

Simber Atay–Ders İçeriği, Ayşe Nur Coşguner–Ben; Weston ve Fotoğraf, Dilanur Yıldırım–Aion, Ece Betül Demirkıran–Anılar Panoraması, Hatice Öktem Kılıçaslan – Nora, Hüseyin Ulaş Akdemir – Star Wars, Irmak Küçükçelebi – Et in Arcadia Ego, İlknur Karakütük – Alice, Mavisu Demirağ – Sailor’s Song, Serhat Tekin – Prag, Venedik, İzmir, Zülal Çizmecici – Kevdaliç.

3.2. Dilanur Yıldırım ve Aion Wunderkammeri

Aion, ‘ebedi şimdiki zaman’ olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım üretilen eser içine nakşedilmiş ve belli bir ölçüde estetik hale getirilmiştir. Eserde, üretilmiş nesnelerin belleği canlandırmada ne kadar önemli bir hatırlatma aracı olduğu vurgulanmıştır. Kullanılan nostaljik nesneler ve fotoğraflar, şimdiye kadar taşınmış ve geçmiş ile günümüzü bir araya getirerek, zaman kavramını sorgulayarak, tıpkı esere isim olan Aion kavramı gibi şimdiki sonsuz bir periyodun içerisinde görücüye çıkaran bir yapıtın inşasından söz edilmektedir.

Aion isimli wunderkammer çalışması, geçmişten günümüze biriktirilmiş olan fotoğraflar ve yine geçmiş yıllardan beri muhafaza edilen kristal bardakların baş rolde olduğu bir enstalasyondur. Bu çalışmada nesne kullanımı olarak öncelikle vesikalık, polaroid ve dijital fotoğraflar kullanılmış, beraberinde de iğne kutusu, toka, sim kart gibi destekleyici objeler dahil edilmiştir. Eserde sergilenen bir diğer önemli eşya ise, aileye ait olan tarihi kesme kristal bardaklardır. Geçmiş dönemlerde evlerin aynalı vitrinlerinde sergilenen bu bardaklar, sanatçısına ilham olmuş ve buna bağlı olarak wunderkammerin çerçevesi ev şeklinde düzenlenmiştir. Ders kapsamında yararlanılan, Zihinde ve Kültürde Bellek, Hafıza Mekanları, Kollektif Bellek, Kültürel Bellek, Modernite Nasıl Unutturur?, Tarih, Gen bencildir, Devlet ve Theogonia kitaplarının minyatür bir sunumu gerçekleştirilmiş; boyutsal olarak diğer nesneler ile bir kontrast oluşturularak sürrealist bir ortam yaratılmıştır. Genel olarak eser sahibinin feminen dokunuşları ile birlikte, kişisel birikim ve estetik vizyonunun aktarıldığı otobiyografik bir sahneleme deneyimi yaşanmıştır.

Görsel 11. Dilanur Yıldırım, Aion, 2024, İzmir.

Görsel 12. Dilanur Yıldırım, Aion, 2024, İzmir.

3.3. Hatice Öktem Kılıçaslan ve Nora *Wunderkammeri*

Genel olarak *wunderkammer*lerin disiplinler arası bir bellek ortamı olması nedeniyle, kavramı literatüre kazandıran Pierre Nora'dan ötürü enstelasyona 'Nora' ismi seçilmiştir. Enstelasyonda; ders kapsamında yararlanılan; Zihinde ve kültürde bellek, Hafıza mekanları, Thegonia, Kolektif Bellek, Kültürel Bellek, Modernite Nasıl Unutturur?, Tarih, Gen Bencildir, Devlet, Fotoğraf Üzerine, Pasajlar, Camera Lucida,

Görme Biçimleri, Nutuk, Atatürk, Cumhuriyet'in Yüz Akları, Kanadı Kırık Kuşlar kitapları minyatür bir şekilde imal edilerek sunulmuştur. Ayrıca Şilili sanatçı Enrique reyes'e ait bir vanitas, biblo, vernaküler fotoğraflar, sanatçının yıllar içinde biriktirdiği; pullar, ankesörlü telefon jetonları, madeni paralar, analog fotoğraf malzemeleri ve sanatçının kızının Thalia benzeri işlenmiş bir fotoğrafı yer almıştır.

Ev formundaki sunum şekli ise Henrik Ibsen tarafından yazılan Bir Bebek Evi (1879) tiyatro oyununa atıfta bulunmak amacıyla tercih edilmiştir. Öktem Kılıçaslan, feminist bir metin olarak da kabul edilen oyundaki ana kadın karakter Nora ile kendisi arasında benzerlikler bulmakta, tarih boyunca Nora'ların hikâyelerinin hiç eskimediğine inanmaktadır.

Enstalasyonu oluşturan metin bölümünde ise ders kapsamında yararlanılan kaynak kitaplardan raslantısal olarak seçilmiş cümleler metinsel bir şekilde kurgulanarak tasarım gerçekleştirilmiştir.

Görsel 13. Hatice Öktem Kılıçaslan, Nora, 2024, İzmir.

Görsel 14. Hatice Öktem Kılıçaslan, Nora, 2024, İzmir.

4.Sonuç

Bu araştırmada, bir bellek ortamı olarak *wunderkammer* ve 'Zaman Adaları' sergisi incelenmiştir. İlk olarak bellek kavramı, bellek türleri incelenmiş, mitolojik bağlantılarına dair tarihsel araştırmalar yapılmıştır. Araştırmalar sonucunda, belleğin özellikleri, kategorileri ve çeşitleri belirlenmiştir. Belleğin önemi üzerine sosyologlar ve kuramcıların görüşleri incelenip, metin içinde yer verilmiştir. Ayrıca bellek ortamları ve hafıza mekanları ile ilgili detaylı bilgiler sunulmuş ve konunun daha net anlaşılabilmesi için görsel destek sağlanmıştır. Bellek araştırmalarının kapsamlı bir disiplin olduğu, kuramcılarla sanatçılar için sıklıkla üzerinde çalışılan bir alan olduğu ortaya konmuştur.

Wunderkammer modeli ve ders kapsamında gerçekleştirilen Zaman Adaları sergisi incelenmiştir. Bir bellek ortamı örneği olarak, Rönesans döneminde oldukça popüler olan *wunderkammer*ler, koleksiyon sahibinin gücü ve servetine bağlı olarak topladıkları çeşitli objeleri sergilemesiyle meydana gelen bir biriktirme sanatı eseridir. Avangard sanatta güncel öneme sahip yaratıcı bir strateji ve ilham kaynağı olması sebebiyle de Zaman Adaları isimli serginin öznesi olmuştur. Sergi hazırlıkları kapsamında, Fotoğraf ve Bellek Araştırmaları dersinde edinilen derin kuramsal bilgiler öğrencilere aktarılmış ve bu bilgilerin yansıması olarak 'Zaman Adaları' sergisi oluşturulmuştur. Serginin biçim-içerik bağlantılarının oturtulması üzerine de kolektif bir fikir alışverişi sağlanmıştır. Üretilmiş nesneler, eski fotoğraflar, antika ürünler ve dönüştürülmüş bazı kutu formları ile her bir katılımcının birikimlerini içeren enstalasyonlar üretilmiştir. Burada amaçlanan, her bireyin kendi kültürel kodları ile oluşturduğu eserlerin sunuş aşamasında nasıl kolektif bir bellek ortamına dönüştüğünü fark etmektir. Bu önü açık bir alandır, her geçen gün yeni çalışmaların ortaya konması olanaklıdır. *Wunderkammer*in oldukça olanaklı bir konu olduğu da Zaman Adaları sergisi ile yeniden gündeme gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Assmann, J. (2022). Kültürel bellek (A. Tekin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Atay, S. (2023). Bir hafıza mekanı olarak ikinci yüzyılın iktisat kongresi ve kültürel bileşenleri, İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi.
https://www.meltemizmeda.org/YuklenenDosyalar/Dergi/24112023_0314_Atay.pdf
- Atay, S. (2024). Fotoğraf ve Bellek araştırmaları, Yayınlanmamış Ders Notları.
- Boyer, P., Wertsch, J. V. (2021). Zihinde ve kültürde bellek (Y. Aşçı Dalar, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Börekçi, G. (2020). Bu bir bavul değildir! Çünkü onu Duchamp tasarladı. Egoist Okur.
<https://egoistokur.com/tag/boite-en-valise/>
- Connerton, P. (2008). Unutmanın 7 tipi. <https://mss.sagepub.com/cgi/content/abstract/1/1/59>
- Connerton, P. (2014). Toplamlar nasıl anımsar? (A. Şenel, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Dawkins, R. (2023). Gen bencildir (M. Miller, Çev.). Kuzey Yayınları.
- Friebs, J. T. (2023). Die Kunst- und Wunderkammer Rudolfs II. Die Welt Der Habsburger.
<https://www.habsburger.net/de/kapitel/die-kunst-und-wunderkammer-rudolfs-ii>
- Gotthardt, A. (2019, 12 Haziran). The eccentric cabinets of curiosity that captivated renaissance europe. Artsy.
<https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-eccentric-cabinets-curiosity-captivated-renaissance-europe>
- Güngör, A. (2012). [Joseph Cornell] Gölge kutularındaki düşler. E-skop
<https://futuristika.org/joseph-cornell-golge-kutularindaki-dusler/>
- Halbwachs, M.(2018). Kolektif bellek (Z. Karagöz, Çev.). Pinhan Yayıncılık.

- Herodotos (2022). Tarih (M. Ökmen, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hesiodos (2022). Theogonia-işler güçler (A. Erhat, S. Eyüboğlu, Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kızıl, U. (2020a). Aby warburg: "bilderatlas. E-skop.
<https://www.e-skop.com/skopbulten/aby-warburg-%E2%80%9Cbilderatlas%E2%80%9D/5861>
- Kızıl, U. (2020b). Aby warburg:modern sanatın izleri/bilderatlas mnemosyne sergisi. Çok İyi İşler.
<https://www.cokiyisler.com/post/aby-warburg-modern-sanat%C4%B1n-i-CC%87zleri---bilderatlas-mnemosyne-sergisi>
- Nora, P. (2022). Hafıza mekanları. (M. E. Özcan, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Platon (2022). Devlet. (S. Eyüboğlu, M. A. Cimcoz, Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Roediger H. L. ve Wertsch J. V. (2008). Creating a new discipline of memory studies. Memory Studies, 1(1), 9-22. <https://doi.org/10.1177/1750698007083884>
- Sontag S. (2011). Fotoğraf üzerine (O.Akinhay, Çev.). Agora Kitaplığı.

GÖRSEL KAYNAKLAR

- Görsel 1.** Baldassare Peruzzi, Dance of Apollo and the Muses, 1481, Londra
<https://mitolojikhikayeler.com/theogonia-ozet-hesiodos/>
- Görsel 2.** Ferrante Imperato Dell'Historia Naturale (Naples 1599)
<https://www.cabinet.ox.ac.uk/ferrante-imperato-1599>
- Görsel 3.** II. Rudolph, Kunstkammer, 17. Yüzyıl, Prag.
https://www.reddit.com/r/ArtHistory/comments/II7q93/rudolf_ii_holy_roman_emperor_created_a/
- Görsel 4.** Athanasius Kircher, Kircherian Müzesi, 1679, Roma.
https://en.m.wikipedia.org/wiki/Kircherian_Museum
- Görsel 5.** Aby Warburg, L'Atlas Mnémosyne, 1924-1929, Almanya
<https://www.radiofrance.fr/franceculture/podcasts/la-piece-jointe/l-atlas-mnemosyne-d-aby-warburg-la-memoire-des-images-6810640>
- Görsel 6.** Joseph Cornell, Çeşitli eşyalar, 1940-1942, Solomon Adaları
<http://www.thesurrealists.org/joseph-cornell.html>
- Görsel 7.** Marcel Duchamp, Boîte en valise, 1941, New York.
<https://duchampreadymade.wordpress.com/2013/03/06/la-boite-en-valise-medley-darticles-a-la-rencontre-du-ready-made-de-marcel-duchamp/>
- Görsel 8.** Dilanur Yıldırım, Zaman Adaları Sergisi genel görünüm, 2024, İzmir
- Görsel 9.** Ece Betül Demirkıran, 1. Afiş, 2024, İzmir
- Görsel 10.** Mavisu Demirağ, 2. Afiş, 2024, İzmir
- Görsel 11.** Dilanur Yıldırım, Aion, 2024, İzmir
- Görsel 12.** Dilanur Yıldırım, Aion, 2024, İzmir
- Görsel 13.** Hatice Öktem Kılıçaslan, Nora, 2024, İzmir
- Görsel 14.** Hatice Öktem Kılıçaslan, Nora, 2024, İzmir